

Klaipėdos universitetas
Lietuvos istorijos institutas
Vilniaus universitetas

L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 27

VILNIUS 2005

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Rimantas Jankauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Vytautas Kazakevičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas

(*Vilniaus universitetas*)

Evalds Mugurēvičs

(*Latvijos universiteto*

Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius

(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vladas Žulkus

(*Klaipėdos universitetas*)

Jurgita Žukauskaitė

(*ats. sekretorė*)

ŠVENTVIEČIŲ TYRIMAI NERIES (VILIJOS) BASEINE

EDWARD ZAIKOVSKIY

IVADAS

Senajai pasaulėžiūrai būdinga įvairių gamtos reiškinių, tam tikrų teritorijų ir atskirų geografinių objektų (pvz., kalvų, ežerų, upių) sakralizacija. Ežerų, upių ir šaltinių sakralumas dažnai galėjo turėti racionalų pagrindą, ypač tada, kai telkinių vanduo pasižymėjo gydomosiomis galiomis. Bene labiausiai pasaulyje žinoma šventoji Gango upė Indijoje.

Baltarusijoje bei Lietuvoje menamos sakralizacijos kontekste dideli susidomėjimą kelia Neries (Vilijos) upė – didžiausias Nemuno intakas. Vilniaus miestui, įkurtam ant Neries kranto, ir mitologiniams vaizdiniams, susijusiems su šiuo miestu, V. Toporovas skyrė specialią studiją (Топоров, 1980). Kyla natūralus klausimas – ar viena iš

pagrindinių ankstyvosios miesto istorijos mitologizavimo priežascių nereikėtų laikyti pačios Neries upės sakralinės reikšmės? Viename Neries (Vilijos) aukštupio kaimų užrašytas padavimas apie tai, jog kitados Vilija buvo vadinama Didžiaja šventa upė („Велля некалі называлася святой Вялікай ракой“) (Легенды, 1983, c. 512). Beje, vienas iš Neries (Vilijos) intakų turi Šventosios upės pavadinimą.

Ieškant upių sakralumo pėdsakų, reikia atsižvelgti į archeologinius, tautosakinius, mitologinius ir lingvistinius duomenis. Archeologijos sričiai priskiriami ir duomenys apie ikikrikščioniškias šventvietes: apeiginius akmenis, šventus šaltinius ir kitas. Jos aptinkamos Neries (Vilijos) aukštupyje ir toliau palei ją. Šventvietės, kurioms iki šiol rodoma pagerba, yra ne vien archeologijos, bet ir etnologijos objektai.

1 pav. Stepano akmens (*Сцён-камень*) geografinė situacija. Akmens vietą žymi juodas trikampis. V. Vaitkevičiaus brėž., 2004 m.

Fig. 1. The geographical location of Stephan's stone (*Сцён-камень*). The place of stone is marked by black triangle.

VILIJOS (NERIES) IŠTAKOS

Neries (Vilijos) ištakos yra *Шылянскія* arba *Кравецкія* pelkėse 0,5–0,7 km į šiaurės rytus nuo *Шилену* (*Шылінцы*) kaimo, Dokšicos (*Докшицы*) rajone, Vitebsko srityje (Легенды, 1983, c. 367–368) (1 pav.). Padavimuose upės pradžia atkakliai siejama su akmeniu, laikomu siuvėju – „*криaučiumi*”, vadinau Stepano akmeniu (*Сцён-камень*, *камень Сцяпан*), nors tikrovėje jis yra maždaug už poros kilometrų į rytus nuo Vilijos ištakų. Vis dėlto neatmestina, kad prieš keletą šimtmečių ar tūkstantmečių Vilijos versmės iš tikrujų tryško arčiau Stepano akmens. Šiuo metu šis akmuo yra miško gilumoje, maždaug 3,5 km į šiaurę nuo Krasnikų (*Красники*) kaimo.¹ Akmuo – rausvas stambiagrūdis granitas, maždaug prieš 150 tūkstančių metų ledynų atneštas iš dabartinės Suomi-

¹ Geografinės akmens koordinatės yra N54°42'46,1", E027°56'40,3" (su galima 12 m paklaida). V. Vaitkevičiaus duomenys, 2004 m.

2 pav. Stepano akmuo (Сцён-камень) iš P pusės. (Šiomis dienomis ant akmens užrišta juosta, o ant jos prisiūta nedidelė medžiagos skiautė, atstojanti apžadui rankšluosteli?).

V. Vaitkevičiaus nuotr., 2004 m.

Fig. 2. The Stephan's stone (Сцён-камень) from south. (Recently a sash was tied with a small textile rag sewn on it; a sort of votive towel?).

jos pietų ar iš šiaurinės Peterburgo srities dalies (Ляўкоў, 1992, c. 137). Stepano akmens aukštis virš žemės paviršiaus yra 1,96 m, visas aukštis – 2,68 m, maksimalus ilgis siekia 1,3 m, plotis – nuo 0,5 iki 0,9 m. Lygiausia ir stačiausia yra pietrytinė šoninė akmens plokštuma, kurioje yra iškaltas kryžius su Golgota, o kairėje kiek žemiau jo – iprastas kryželis (2 pav.).

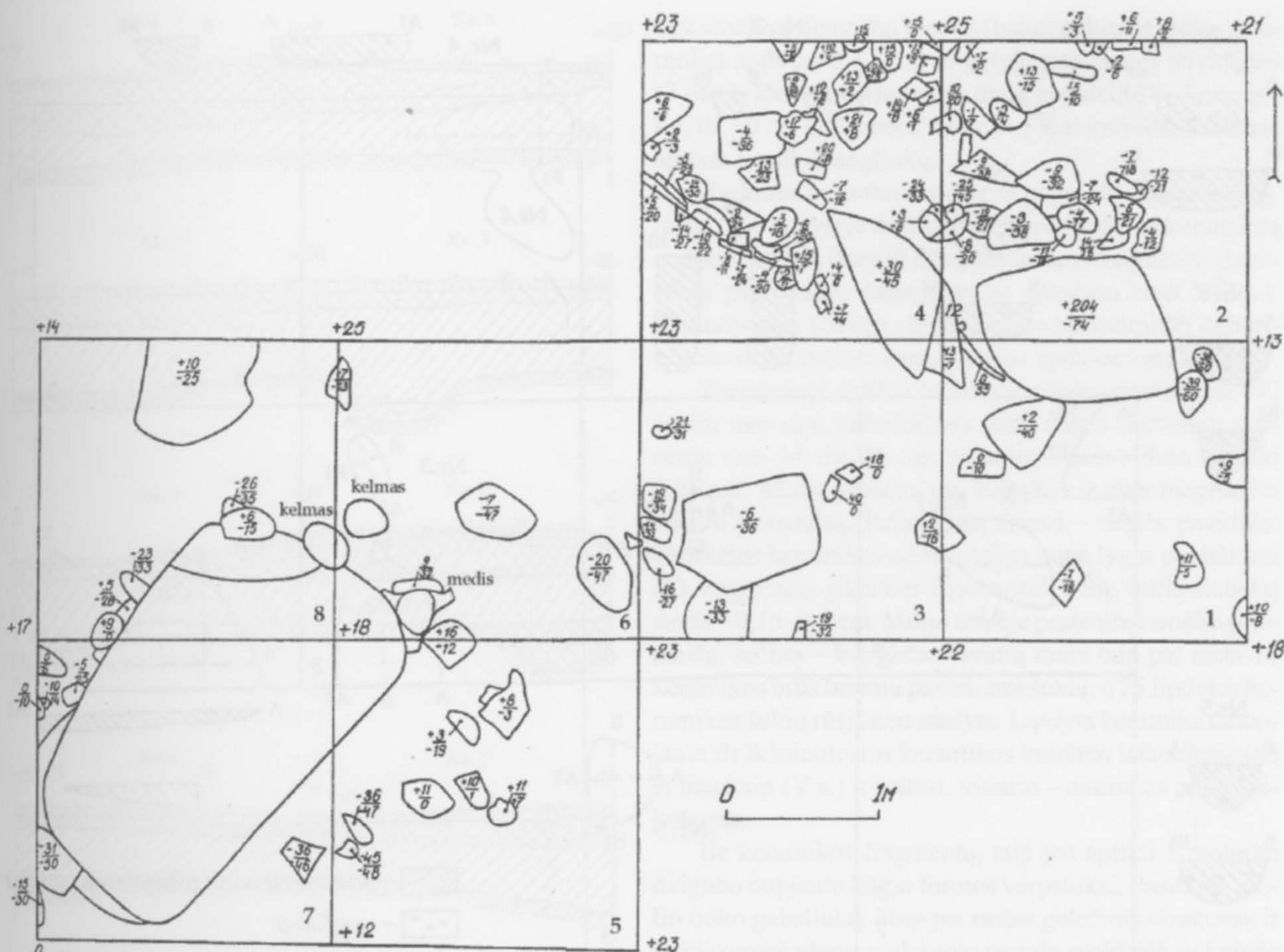
Už 4 m nuo Stepano akmens, lomelėje, apie 0,5 m iškilęs virš žemės paviršiaus pietvakarių – šiaurės rytų kryptimi stūkso 1,8x2,4 m dydžio akmuo – „suakmenėjęs jautis“. Toje pačioje vietoje yra ir mažesnių apvalių akmens, anot padavimų – „suakmenėjusių ąsočių“.

1993 m. tyrinėjimų metu ištirtas 32 m² plotas aplink Stepano akmenį ir „suakmenėjusių jautį“. Po pilkai juoda velénine jaura slūgsojo tamsiai pilkas humusinio smėlio sluoksnis, kurio storis svyravo nuo 0,1 iki 0,5 m. Po šiuo smėliu slūgsojo geltonai rudas iki 0,4–0,5 m storio smėlis arba priesmėlis. Giliau aptiktas įžemis – geltonai baltas smėlis. Kasinėjimų metu pietrytinėje dalyje, 0,1–0,22 m gylyje, rasta angliukų. Kitur jų aptikta geltonai rudo smėlio sluoksnje, 0,28–0,38 m gylyje, taip pat ir daug įvairaus dydžio akmens (apie 0,2–0,4 m skersmens). Akmenų įvairiame gylyje aptikta visuose kvadratuose, tačiau daugiausia į šiaurę ar į šiaurės vakarus nuo Stepano akmens bei visai prie jo (3 pav.). Ižemyje aptiktos 8 įvairių dydžių ir konfigūracijų duobės, užpildyto geltonai rudu smėliu, kuriame neretai pasitaikydavo angliukų. Duobių ilgis svyravo nuo 0,66 iki 1,7 m, gylis – nuo 20 iki 28–34 cm (4, 5 pav.). Viena duobė – stulpavietė (Nr. 6) aptikta tarp Stepano akmens ir „suakmenėjusio jaučio“. Plane jos forma apvali, 28–29 cm skersmens, gylis siekė 82 cm. Duobė užpildyta geltonai rudos spalvos smėliu be angliukų. Tenka manyti, kad tarp dviejų didelių riedulių kitados būta masyvaus stulpo, galbūt net stabo.

Dar viena duobė (Nr. 7) aptikta po vienu iš „suakmenėjusio jaučio“ kraštu. Ši duobė buvo trapecijos suapvalintais kampais formos, 0,82x0,52 m dydžio, apie 0,24 m gylio. Jos užpilde rasta angliukų. Be to, tyrimų plote, 0,3–0,4 m gylyje, aptikta pirminio apdorojimo titnagų. Keramikos ar kitų datuojamų radinių, deja, neaptikta, tačiau yra pagrindo manyti, kad kasinėjimų metu vis dėlto pavyko užfiksuoti šioje vietoje vykusių apeigų pėdsakų.

Apie Stepano akmens daug ir įvairiai pasakoja. Pasak vieno padavimo, ten, kur išteka Neris (Vilija), gyveno motina, sūnus ir duktė. Sūnaus būta neklusnaus, o dukters – labai pasileidusios. Motina prakeikė dukterį ir toji išsiliejo upę, kuri buvo pavadinta Vilija, o sūnus už nepaklusnumą pavirto žmogaus pavidalo akmeniu (Шейн, 1893, c. 430–431). Pagal kitą – Šilėnų kaime gyveno siuvėjas Stepanas ir mergina Uljana ar Veljena, kurie vienas kitą mylėjo, tačiau nedrīso apie tai vienas kitam prisipažinti. Bijodamas, kad Uljana jo nemyli, Stepanas nusprendė parduoti savo sielą velnui, kad tas padėtų laimėti merginos pasitikėjimą ir meilę. Velnias pareikalavo Stepano nuimti nuo kaklo kryželį ir sudaužyti jį ant akmens. Vos tik tai Stepanas padarė, trenkė perkūnas, kuris užmušė Velnią. Stepanas tą akimirką pavirto akmeniu. Kitą dieną Veljana atbėgo pas akmeniu virtusį Stepaną, apkabino jį ir apsiverkė. Iš jos ašarų ėmė tekėti upė, kuri Veljanos garbei ir buvo pavadinta Velja arba Vilija (Беларуски, 1919, p. 100–102). Buvo pasakojama, kad vare ant akmens galima palikti audinį ir paprašyti: „Stepanai, pasiūk durtinį!“, ir rytą ant akmens rasdavę pasiūtą drabužį. Žmonės už atliktą darbą čia palikdavo duonos, druskos, linų. Bet vieną kartą kažkas paprašė akmens pasiūti „nei ši, nei ta“. Akmuo-siuvėjas įsižeidė ir liovėsi siuvės. Pasakojama, kad akmuo esą turėjo galvą, rankas ir kojas, o tarp šių kojų galima buvo pereiti [?] (Ляўкоў, 1992, c. 136–137).

Dar vienas padavimas pasakoja, kad valstietis Stepanas per Velykas išvažiavo arti jaučiaus. Jo žmona Akulina

3 pav. Tyrimų ploto prie Stepano akmens planas (akmenų išsidėstymas; Stepano akmuo kv. 1–2, „jautis” – kv. 7–8).
E. Zaikovskio brėž., 1993 m.

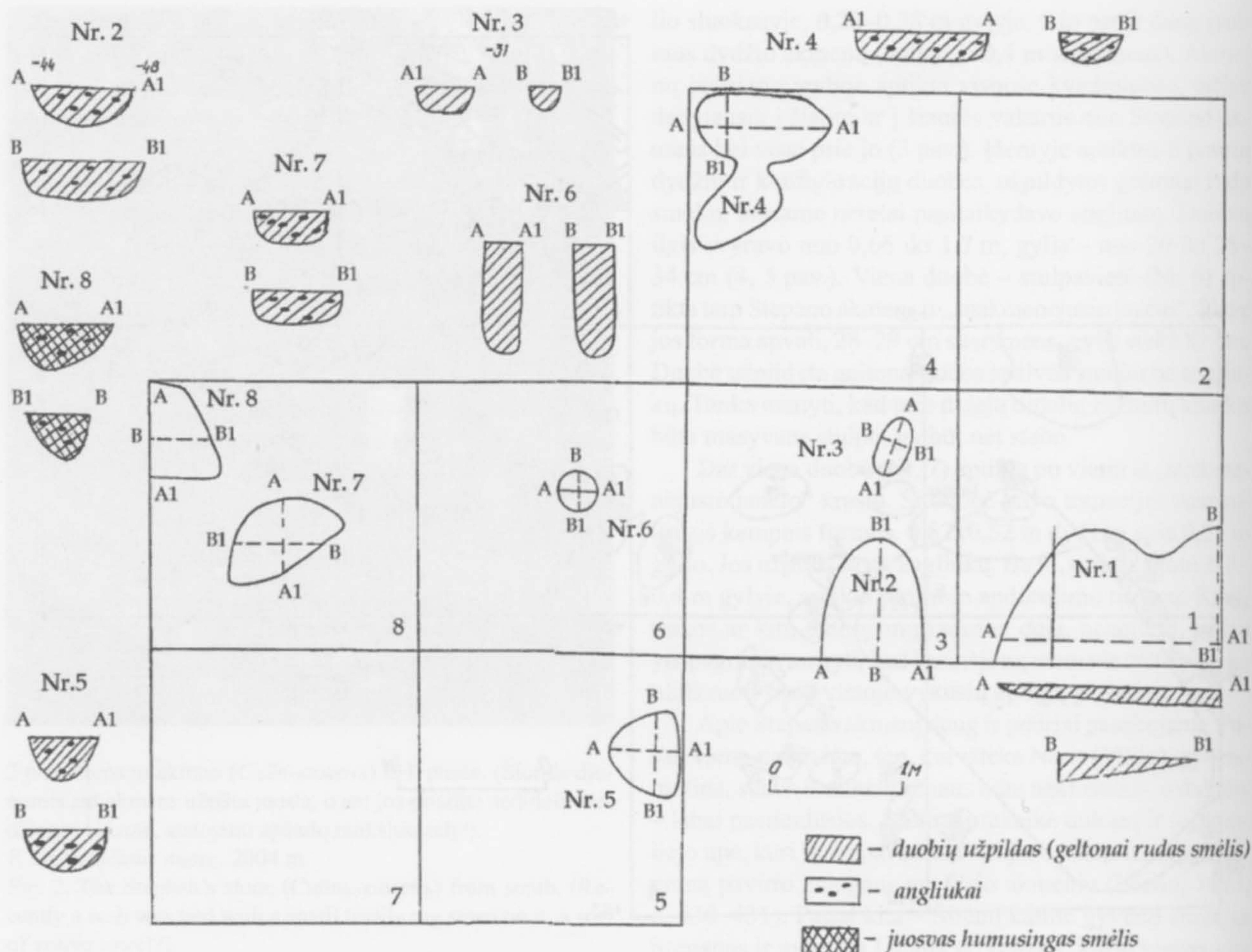
Fig. 3. The layout of investigated area at the Stephan's stone (the distribution of stones, the Stephan's stone, square 1–2, "an ox" – square 7–8).

vėliau atneše valgyti ir pradėjo bartis, kad Stepanas dirbas šventą dieną. Išeidama ji tarė: „Pavirsk akmeniu!“ Stepanas savo ruožtu atsakė: „O tu virsk medžiu!“ Stepanas, jo jautis ir net ąsotėliai tą akimirką suakmenėjo, o žmona pavirto pušimi, vadina Kuliną. Ji ir dabar auga netoli akmens (Ляўкоў, 1992, c. 136–138). Už 0,2 km į vakarus nuo Stepano akmens, prie pelkėtos žemumos yra nedidelis ežeras, kuris vasarą beveik išdžiūsta. Kai kuriuose padavimų variantuose tvirtinama, kad Stepano žmona pavirto šiuo ežeru, o ne medžiu.

Dar anksčiau darbe, skirtame Veleso vaidmeniui iki krikščioniškoje pasaulėžiūroje, mes priėjome prie išvados, kad baltarusių tautosakoje Stepanas (*Сяпан*), išigijęs šiek tiek krikščioniškų bruožų, pakeitė Velesą (Зайкоўскі, 1998, c. 10). Baltarusių pasakose Slibino (*Змея Гарыма*) vardas keičiamas Stepanu tam, kad ap-

saugotų jį nuo perkūno ir žaibo (*Грому з Маланкаю*) pykčio. Baltarusijos vietovėse akmenys-siuvinėjai arba „suakmenėjė jaučiai“ siejami su Stepanu (beje, jautis – vienas iš Veleso įsikūnijimų). Padavimuose Veleso-Stepano partnerė moteris buvo krikščionišką vardą turintis mitinis personažas Katerina (*Кацярына*).

Katerina buvo milžiniško ūgio ir pasizymėjo ypatinė jėga. Jai būdingas glaudus ryšys su vandeniu, taip pat meilės, santuokos, gimdyvių globa. Katerina taip pat susijusi su gyvūnų pasauliu, visų pirma lokais. Paminėti bruožai byloja apie chtoninę Katerinos prigimtį (Зайкоўскі, 1998, c. 12). Kai kurie padavimai mini ir karinę Katerinos funkciją. Pavyzdžiu, pasakojama, kad Lukomsko ežero (*Чаšnickų r.*) vakarinėje pakrantėje esanti Marjos kalva taip pavadinta mitinės burtininkės Marjos, gyvenusios prieš tūkstantį metų ir kovojujančios su priešais, garbei. Mar-

4 pav. Tyrimų ploto prie Stepano akmens planas (duobės ir stulpavietė). E. Zaikovskio brėž., 1993 m.
Fig. 4. The layout of investigated area at the Stephan's stone (the pits and the pole-site).

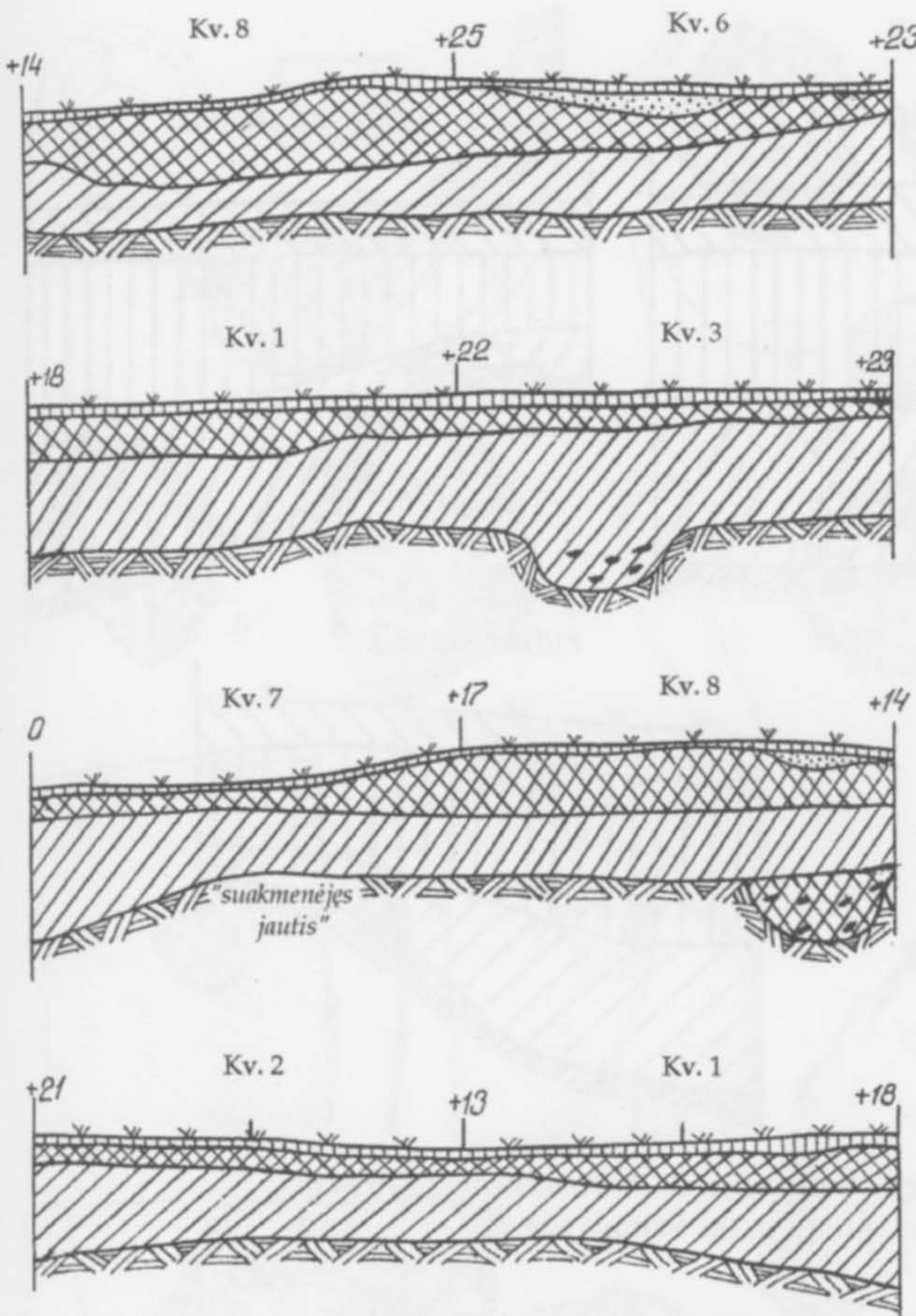
ja galėjo vaikščioti vandens paviršiumi, traukė iš vandens savus sužeistuosius bei skandino priešus (Зайкоўски, 1993š, c. 27).

Ir Katerina, ir Marja – tai vėlesni tos pačios dievybės vardai. Padavimų duomenis svariai papildo baltarusių užkalbėjimai. Užkalbėjimuose nuo nužiūrėjimo minima carienė-vanduo², Katerina, Marina, vanduo Katerina, vanduo-carrienė; užkalbėjime meilei išsaugoti – vanduo Katerina. Dantų skausmo užkalbėjime vandeniu-cariene jau vadinama Uliana (Замовы, 1992, Nr. 873, 883, 1319, 604). Vadinasi, prosenovinė vandens globėja vėliau galėjo būti vadinama Katerinos, Marijos, Marinos, Ulianos vardais.

Užkalbėjimai byloja, kad dar vienas Katerinos bruozas buvo jos gyvatės pavidalas: užkalbėjimuose nuo gy-

vačių įkandimo minima gyvatė Katerina. Kartu su ja arba atskirai gali būti minimos gyvatės: Škurapėja, Pelagėja, Marina, Kulina, Uliana, Stepanida (Замовы, 1992, Nr. 300, 301, 303, 306, 307, 315, 326, 327, 336, 364, 375). Darytina išvada, kad senoji deivė vadinta įvairiai: Katerina, Marja, Marina, Uliana, Kulina, Stepanida ir pan. Taigi nors padavimuose apie Stepano akmenį ir Vilijos ištakas Katerina neminima, Veleso-Stepano partnerė turi Ulianos (arba Veljanos) ir Kulinos vardus. Padavimas apie pasileidusią dukterį, kuri išsiliejo upė, pavadinta Vilija, visiškai atitinka tokius Katerinos/ Ulianos/ Kulinos bruozus, kaip ryšys su vandeniu ir meilės, santuokos, gimdymo globėjos funkcijos. Darytina išvada, kad Vilijos ištakos senojoje pasauležiūroje buvo susijusios su dievu Velesu ir jo partnere – deive.

² Vanduo baltarusių kalboje yra moteriškosios giminės – vertėjos pastaba.

5 pav. Tyrimų ploto prie Stepano akmens sienelės.

E. Zaikovskio brėž., 1993 m.

Fig. 5. Sectional views of investigated area at the Stephan's stone.

VILNIOS IŠTAKOS

Savo studijoje, skirtoje Vilniui, V. Toporovas atskleidė ir kai kurias Vilnios upės sakralines reikšmes, glaudžiai susijusias su mirtimi (Топоров, 1980, c. 57–58). Tikėtina, kad sakrali vietovė buvo ir Vilnios ištakos šalia Kiemėnų (*Кемяны*) kaimo, Ašmenos rajone, Gardino srityje (6 pav.). Ši Šaltiniu (*Шальцина*) vadinama vietovė yra visiškai prie Baltarusijos ir Lietuvos sienos.

1991 metais žvalgant šios žemumos pakraščius aptiktas kultūrinis sluoksnis. 1992 m. šioje vietoje ištirti du surfai (bendro 12 m² ploto), o 1994 m. – perkasa (24 m²) ir 3 surfai (bendro 16 m² ploto). Nustatyta tokia sluoksninių stratigrafija: 1) pilkas 0,14–0,34 m storio armuo; 2) pilkas 0,08–0,72 m storio smėlis (kultūrinis sluoksnis); 3) tamsiai pilkas, beveik juodas 0,12–0,6 m storio priemėlis (taip pat kultūrinis sluoksnis). Jame aptikta ir šiek

tieki smėlio priemaišų. Ižemis (baltais geltonas kietas priemolis) aptinktas 0,42–1,3 m gylyje nuo žemės paviršiaus (7 pav.). Ižemyje visur rasta daug nedidelių, 5–7 cm gylio, iki 10 cm skersmens duobučių. Kai kuriuose šurfuose aptikta smulkių angliukų.

Radinius nesunku suskirstyti pagal sluoksninių stratigrafiją: 0,4 m gylyje dažniausiai buvo randama keramikos ir stiklo duženų (tarp jų daug keramikos fragmentų glazūruotu paviršiumi, datuojamų ne anksčiau kaip XVI a.). Žemutiniuose (dviejų chronologinių laikotarpių?) kultūrinuose sluoksniuose rasta įvairios lipdytos keramikos.

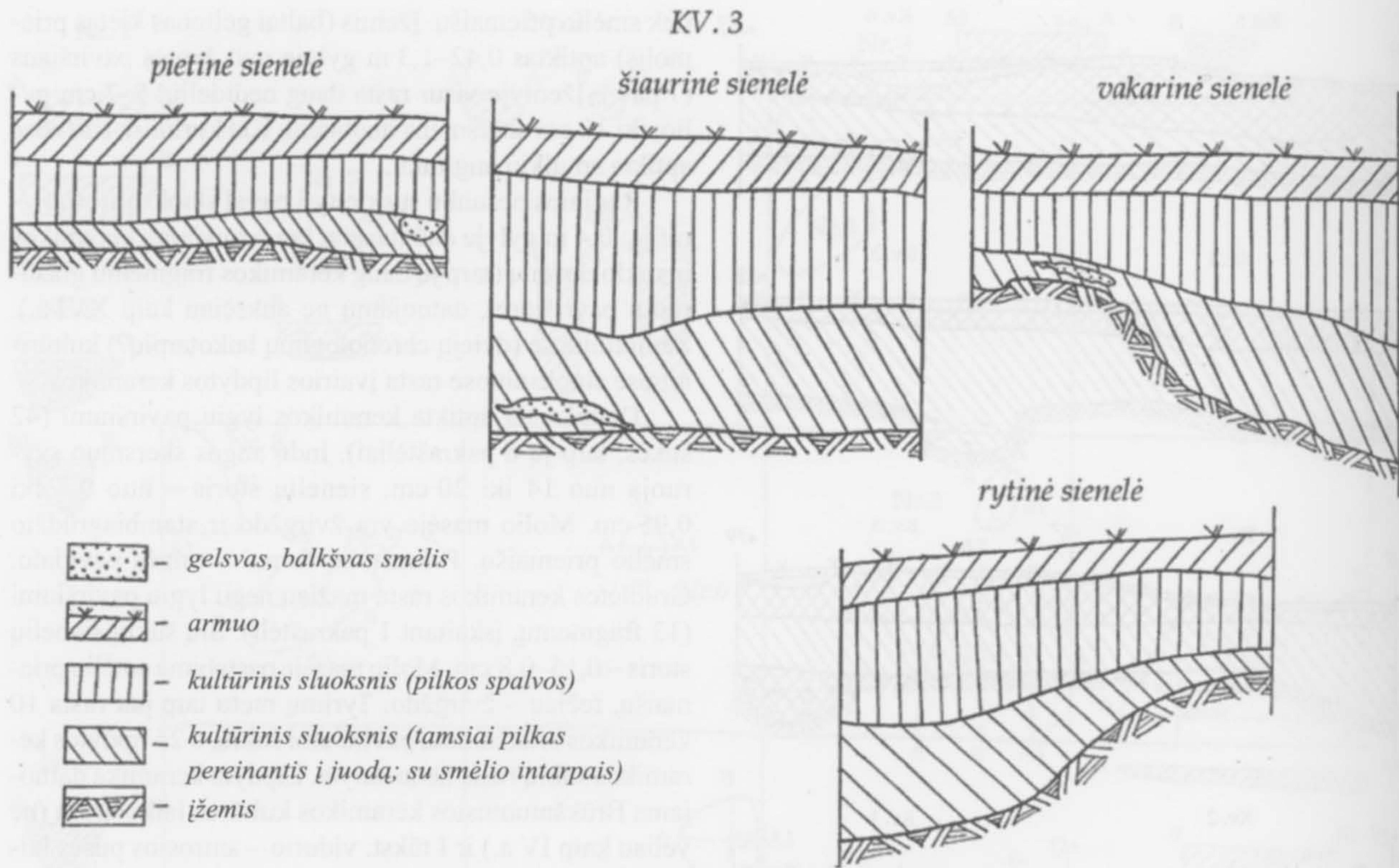
Daugiausia aptikta keramikos lygiu paviršiumi (42 šukės, tarp jų 6 pakraštėliai). Indų angos skersmuo svyruoja nuo 14 iki 20 cm, sienelių storis – nuo 0,7 iki 0,95 cm. Molio masėje yra žvirgždo ir stambiagrūdžio smėlio priemaišų. Pakraštelių forma – tulpės pavidalo. Grublėtos keramikos rasta mažiau negu lygiu paviršiumi (13 fragmentų, išskaitant 1 pakrašteli). Šių šukių sienelių storis – 0,15–0,8 cm. Molio masėje pastebima smėlio priemaišų, rečiau – žvirgždo. Tyrimų metu taip pat rasta 10 keramikos brūkšniuotu paviršiumi šukių, o 25 lipdytos keramikos šukių rūšis nenustatyta. Lipdyta keramika datuojama Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiu (ne vėliau kaip IV a.) ir I tūkst. vidurio – antrosios pusės laikotarpiu.

Be keramikos fragmentų, taip pat aptiki 3 moliniai dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai. Pasitaikė molio tinko gabaliukų. Taip pat rastas geležinis skustuvas ir stačiakampė plona spalvotojo metalo plokštė su kniede per viduri (8 pav.).

6 pav. Vilnios ištakų geografinė situacija. Tyrimų vietą žymi juodas trikampis. V. Vaitkevičiaus brėž., 2004 m.

Fig. 6. The geographical situation of the Vilnia headwaters. The place of investigations is marked by black triangle.

7 pav. Tyrimų ploto prie vienos iš Vilnios versmių Šaltinio vietovėje stratigrafija. E. Zaikovskio brėž., 1994 m.
Fig. 7. The stratigraphy of the investigated area at one of the Vilnia springs in the Šaltinis site.

BMA Geologijos instituto laboratorijoje taip pat atlikta Šaltinio vietovėje trykštančio šaltinio (tai viena iš Vilnios aukštupio versmių) vandens cheminė analizė.³ Konstatuota, jog Šaltinio vietovės šaltinio vanduo yra puikus geriamasis vanduo, į kurį atsitiktinai pateko nedidelis nitratų kiekis. Vanduo pasemtas nesensta keletą metų. Beje, jo cheminė sudėtis yra artima Neries (Vilnios) aukštupio vandens sudėciai (Зайкоўскі, Дучыц, 2001, c. 14).

Šaltinio vietovė (žemumos pakraštys – kalvos šlaitas) (9 pav.) nėra patogi gyventi. Tokios upelių vietas senovės gyvenvietėms nėra būdingos. Galima spėti, kad žemumos pakraštyje buvo senoji šventvietė. Turimais duomenimis, šventvietė galbūt su pertraukomis funkcionavo nuo Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikų iki vėlyvųjų viduramžių.

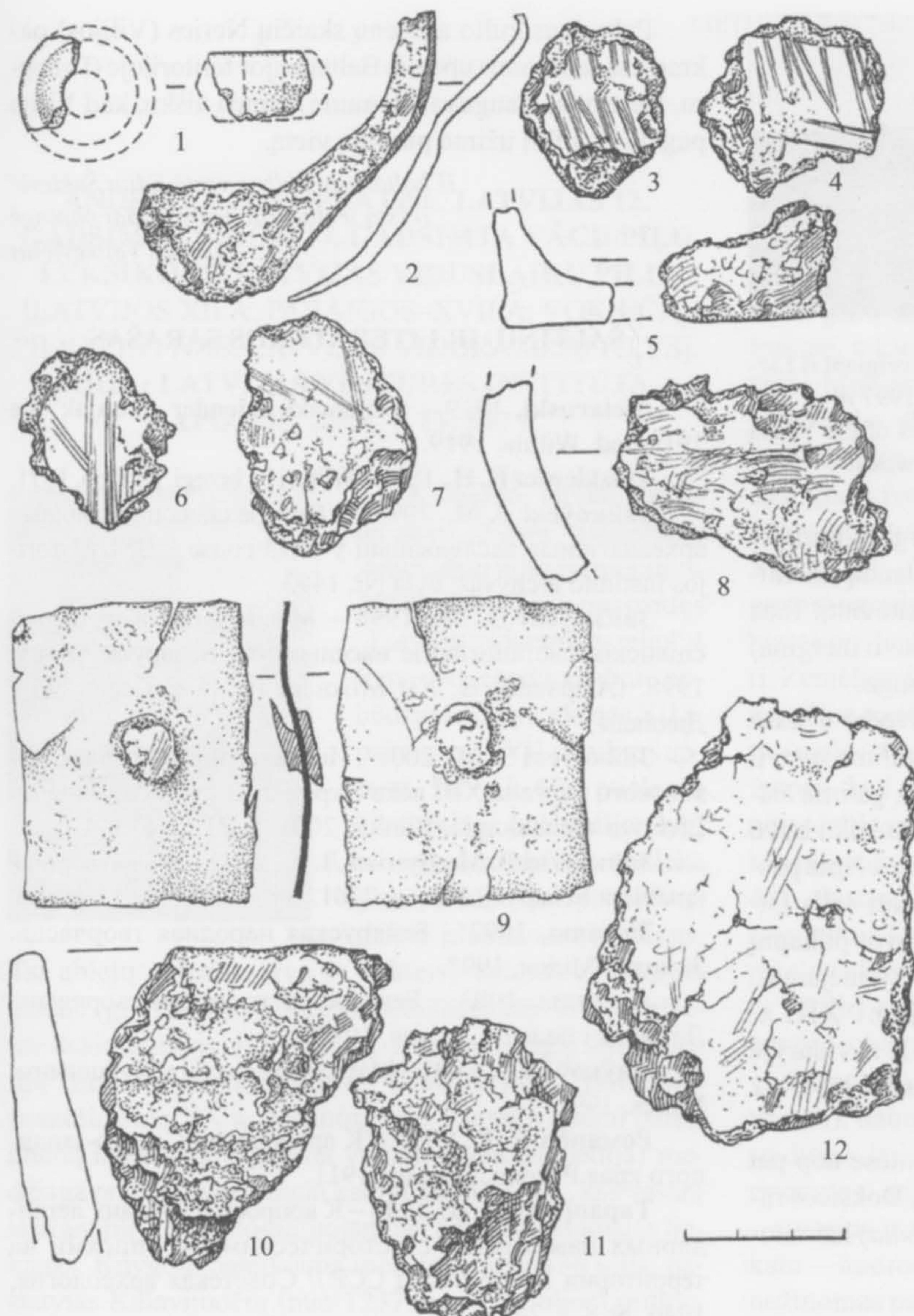
1994 m. iš vienos gyventojų surinkta duomenų apie Šaltinio vietovėje trykštantį šaltinį: tikėta, kad jo vanduo yra šventas, gydantis nuo kokliušo ir akių ligų. Šalia versmės būta ir Velnio akmens. Pasak padavimų, čia vaidentavęs, žmones klaidindavę. Manyta, kad juos, o ypač

girtus, vedžioja velnias. Kartą šalia versmės žmonės matė ir merginą ilgais baltais plaukais.

Apie kitą Vilnios aukštupio versmę, esančią šalia Vindžiūnų kaimo Lietuvos teritorijoje, buvo pasakojama, kad joje paslėpta aukso. Prie Vindžiūnų esančiame Pagojaus kaimelyje būta akmens, vadinamo Raganos arba Laumės krosnimi. Pagal padavimą, šalia akmens gyveno ragana, kuri žiemą kūrendavo krosnį, šildydavosi, taip pat apylinkėse vogdavo vaikus, supdavo juos, liūliuodavo prie krosnies.

I šiaurę nuo Kiemėnų, netoli Karališkų Mednikų kaimo, yra akmuo, apie kurį pasakojama, kad kartais žmonės vietoj akmens matydavę krosnį, nusirengdavę, užlipdavę ant to akmens ir užmigdavę. Reikia pažymėti, kad padavimų apie tokius akmenis-krošnis yra ir kitose Baltarusijos vietose, Padauguvyje. Beje, ir Velnio akmenų paplitimas gana ribotas – daugiau jų žinoma šiaurinėje Baltarusijos dalyje, Lietuvoje, Latvijoje, Pskovo srityje, kur geležies amžiuje ir ankstyvaisiais viduramžiais gyveno baltų gentys. Velnio akmenys dažniausiai yra žemumose, arčiau vandens.

³ Ją atliko BMA narys korespondentas A. V. Kudzelskij, kuriam tyrimų autorius už tai yra dėkingas.

8 pav. 1994 m. tyrimų metu aptikti radiniai prie vienos iš Vilnios versmių Šaltinio vietovėje: 1) verpstukas, 2) skustuvas, 3–8, 10–12) keramikos brūkšniuotu, grublėtu ir lygiu paviršiumi fragmentai, 9) apkalas (?). (1, 3–8, 10–12 – molis, 2 – geležis, 9 – žalvaris). E. Zaikovskio pieš., 1994 m.

Fig. 8. The findings found during the investigations of 1994 at one of springs in the Šaltinis site: 1) spindle whorl, 2) razor, 3–8, 10–12) fragments of striated, rough, and smooth pottery, 9) plating (?). (1, 3–8, 10–12 – clay, 2 – iron, 9 – bronze).

KAI KURIOS KITOS ŠVENTVIETĖS PRIE NERIES (VILIJOS)

Pratęsiant šventviečių temą reikia paminėti dar keletą paminklų: šventas akmuo užfiksotas Neries (Vilijos) pakrantėje, Dokšicos rajono Šilėnų (*Шылінцы*) kaimo pie-

tinėje dalyje, *Сіўчына* vietovėje. Akmens ilgis siekia 1 m, ant jo yra įdubimas, panašus į vaiko pėdą, kuris vadinamas Dievo pėda.

Prie Vileikos rajono Kameno (*Камено*) kaimo, Neries (Vilijos) dešiniajame krante, yra didelį varpą primenantis 1,9 m aukščio, net 10,8 m perimetro riedulys. Ant jo iškaltas 1,72 m aukščio šešiakampis kryžius, kurio viršutinis skersinis yra trumpesnis. Abipus kryžiaus žymūs tokie užrašai: „IC XC“, „Ника“, „Воротишин хръсть“. Kitoje akmens pusėje – jau neįskaitomos kito užrašo liekanos. Užrašų paleografiniai bruozai rodo, kad jie buvo iškalti XII a. pirmame ketvirtysteje (Романов, 1911; Таранович, 1946, c. 249–250). Vadinas, jie kilę iš to paties laikotarpio, kaip užrašai bei kryžiai ant vadinamųjų Boryso akmenų. Pasakojama, kad Kameno akmuo – tai artojas ir suakmenėję jo jaučiai.

Užfiksuta, kad Vileikos mieste, įsikūrusiame prie Neries (Vilijos), būta akmens su pėda (Шейн, 1893, c. 437–453).

Šalia Smurgainių rajono Belajos (*Белая*) kaimo, 0,15 km nuo Neries (Vilijos), ant pirmosios viršsalpinės terasos yra riedulys, vadinamas Didžiuoju arba Akmeniu milžinu. Anksčiau buvo tradicija prie šio akmens susirinkti per Kupoles (birželio 23 d.). Merginos atnešdavusios gėlių vainikus ir papuošdavusios jais akmens. Akmens ilgis – 3,7 m, aukštis nuo žemės paviršiaus – 2,65 m.

Žemyn upė, dešiniajame Neries krante, šalia Pilcių (*Пільци*) kaimo (Smurgonių r.), *Татарскія Горы* vietovėje, kitados buvo akmuo, ant kurio, pasak padavimų, velniai paliko kažkokius ženklus. Šitas akmuo, žvelgiant aukštyn, siaurėjo pakopomis.

Vienas žymiausių šventų akmens yra Didysis, arba Lietuvių akmuo (*Літоўскі камень*) šalia Ašmenėlio (*Ашмянеу*) kaimo, Smurgainių rajone, dešiniajame Neries (Vilijos) krante. Pagal padavimą, velniai nusprendę sutrukdyti bažnyčios statyboms kaimyninėse Žodiškėse (*Жодзішкі*) ir pernešę akmenis, paruoštus statyboms, į Vilijos vagą. Paskutinio akmens velnias nespėjės nunešti į upę, nes užgiedojo gaidys, ir velnias šitą riedulį išmetė. Pagal kitą padavimą, kartą valstietis sutiko prie

9 pav. Numelioruotas slėnis Vilnios aukštupyje, žvelgiant iš Lietuvos pusės (iš vakarų). *V. Vaitkevičiaus nuotr.*, 1997 m.
Fig. 9. The reclaimed valley in the upper reaches of the Vilnia River viewing from the side of Lithuania (from west).

akmens gražiai apsirengusių rusvaplaukė merginą, kuri liepė jam ateiti į šią vietą rytojaus dieną 12 valandą (tai mišių valanda). Kitą dieną valstietis atėjo ir pamatė žaltį. Tada jis pasakė: „Dink, prapulk!“ Gyvatė (o tai buvo mergina) pasakė: „Tu prakeikei mane amžiams!“ ir dingo.

Dar vienas padavimas pasakoja, kad švedai užkasė po akmeniu viltį, pilną aukso. Kartais ten galima matyti švytėjimą. Šitą padavimą apie užkastą auksą galima aiškinti tuo, kad Velesas (arba Velnias) tuo pačiu laiku buvo ir turtų, ir požeminio pasaulio, mirusiuju dievas. Apie pastarąjį funkciją byloja ir pilkapių grupė, esanti šalia Didžiojo akmens. 1999 m. vienas šių Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapių straipsnio autorius buvo tyrinėjamas. Jame rasti 9 degintiniai kapai, datuojami XIII a. (Zajkoŭski, 2001). Beje, nurodoma, kad XIX a. viduryje šalia Didžiojo po mažesniu akmeniu buvo rastas lobis – 2 akmeniniai kirviai (Tyszkiewicz, 1871).

Paminētina, kad Neries (Vilijos) pakrantėse taip pat užfiksuota keletas šventų šaltinių: Vileikoje, Dokšicos rajone, Duboko (Дубок) ir Bistrycos (Быстрыца) kaimuose Astravo rajone.

IŠVADOS

1993 m. archeologinių tyrimų metu prie Stepano akmens Neries (Vilijos) aukštupyje rastos duobės bei stulpavietė patvirtina ritualinę šios mitologinės vietovės funkciją. Tikslesnė šventvietės chronologija nenustatyta.

1992 ir 1994 m. archeologinių tyrimų metu Vilnios aukštupyje, Šaltinio žemumoje, aptikta I tūkst. pradžios, antrosios pusės ir viduramžių laikotarpio radinių. Spėjama, kad dalis jų gali būti susiję su šventviete, gyvavusia prie šventa laikomos vienos iš Vilnios versmių.

Minėtų tyrimų rezultatai rodo, jog mitologinės vietovės, apie kurias pasakojami padavimai ir pasakojimai, dažnai yra gilių prieistorių liudininkės.

Palyginus kulto akmenų skaičių Neries (Vilijos) pakrantėse su kitomis upėmis Baltarusijos teritorijoje (Dnieperu, Berezina, Dauguva, Nemunu) tampa aišku, kad Vilija pagal ši rodiklį užima pirmąją vietą.

Iš baltarusių kalbos vertė Edita Šukievič
Tekstą ir ilustracijas spaudai parengė
Vykintas Vaitkevičius

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Bielařuski, 1919 – Bielařuski kalendar „Swajak” na 1919 hod. Wilnia, 1919.

Tyszkiewicz K. H., 1871 – Wilija i jej brzegi. Drezno, 1871.

Зайкоўскі Э. М., 1993š. – Справа здача пра палявыя археалагічныя даследваньні ў 1993 годзе // ВМА Історијос instituto archyvas, byla Nr. 1493.

Зайкоўскі Э. М., 1998 – Месца Вялеса ў дахрыцянскім светапоглядзе насельніцтва Беларусі. Мінск, 1998. (Atspaudas iš: XII Міжнародны з’езд славістаў. Даклады).

Зайкоўскі Э. М., 2001 – Исследование восточно литовского кургана XIII века с кремацией у д. Ашмянец // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2001. Т. 21, р. 413–420.

Зайкоўскі Э. М., Дучыц Л. У., 2001 – Жыватворныя крыніцы Беларусі. Мінск, 2001.

Замовы, 1992 – Беларуская народная творчасць. Замовы. Мінск, 1992.

Легенды, 1983 – Беларуская народная творчасць. Легенды і паданні. Мінск, 1983.

Ляўкоў Э. А., 1992 – Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мінск, 1992.

Романов Е. Р., 1911 – К археологии Северо-западного края России. Вильна, 1911.

Таранович В. П., 1946 – К вопросу о древних легендарных памятниках с историческими подписями на территории Белорусской ССР // Советская археология, 1946, № 8, с. 249–270.

Топоров В. Н., 1980 – Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф // Балто-славянские этноязыковые контакты. Москва, 1980, с. 3–71.

Шейн П. В., 1893 – Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-западного края. Санкт-Петербург, 1893. Т. 2.

INVESTIGATIONS OF SACRED PLACES IN THE BASIN OF THE NERIS (VILIJA) RIVER

E. ZAIKOVSKIY

Reikšminiai žodžiai – keywords: šventvietės – sacred places, Vakaru Baltarusija – Western Belarus.